

Položaj nemuslimana u klasičnom razdoblju Osmanskog Carstva

Sažetak:

U ovome radu obrađuje se položaj nemuslimana u klasičnome razdoblju Osmanskoga Carstva (1300. – 1600.), a polazi se od teze da je Carstvo provodilo politiku vjerske tolerancije, odnosno da je za to doba te u odnosu na kršćansku Europu, odnos prema pripadnicima druge vjeroispovijesti bio tolerantan. Tema kojom se rad bavi jesu razlozi te tolerantnosti koji se traže analizom zakonodavnih temelja Carstva. U prvom redu radi se o islamskom vjerskom zakonu, šerijatu, koji proizlazi iz Kur'ana i hadisa, čijom se analizom promatra odnos prema nemuslimanima u klasičnom islamu. Zatim se sagledava sultansko pravo, odnosno *örf* te koliko su zakoni koje donosi sultan stvarno (ne)ovisni o šerijatskim propisima i kako to utječe na položaj nemuslimana. Osim toga, dio rada posvećen je i pitanju sustava mileta, odnosno inkorporaciji nemuslimanskih zajednica u tzv. milete, a kratko se polemizira i historiografska dvojba oko relevantnosti ove teorije.

Ključne riječi: šerijat, Narod Knjige, sultansko pravo, sustav mileta

Uvod¹

Tijekom druge polovice 14. stoljeća pojavila se na europskome jugoistoku jedna nova, snažna i dobro konsolidirana sila. Radilo se o Osmanskome Carstvu, državi koja je u relativno kratkom vremenu od malenoga emirata izrasla u golemo i moćno carstvo, koje se na svome vrhuncu upravo sredinom 16. stoljeća prostiralo na svim trima kontinentima Staroga svijeta. Godine 1463. palo je srednjovjekovno Bosansko Kraljevstvo, a tijekom 1520-ih i 1530-ih godina

¹ Ovaj rad izvorno je prezentiran na skupu *Civilizacijski i kulturni susreti* koji je održan 11. travnja 2022. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

u osmanske su ruke padali veliki dijelovi nekadašnjega Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Izbijanje Osmanskog Carstva na jugoistočni rub Europe izazvalo je stanje šoka u europskim kršćanskim državama, ne samo zbog straha da će osvajačka osmanska politika svoje apetite proširiti i na njihove teritorije, već i zbog jednostavnoga razloga da se radi o potpuno oprečnoj civilizaciji.

Susret kršćanske Europe i islamskoga Osmanskog Carstva, kao dviju potpuno drukčijih civilizacija, predstavljao je izazov za obje strane. Dok se stanovništvo novoosvojenih područja moralo prilagoditi novoj vlasti, osmanska je vlast osim teritorija dobila i svojevrsan kaleidoskop stanovništva pa su se organiziranje novoosvojenoga teritorija i uspostava dobrog odnosa s novim, nadasve različitim stanovništvom, nametali sami po sebi. Pritom je možda najveći problem ležao u tome da se radilo o stanovništvu različite konfesionalnosti. Katolici, pravoslavci, židovi i druge vjerske zajednice činile su osmansko društvo multikonfesionalnim. U tom smislu, pitanje koje je okosnica ovoga rada jest upravo ono o odnosu osmanske vlasti prema svojim nemuslimanskim podanicima, odnosno o položaju nemuslimana u Osmanskome Carstvu u njegovom tzv. klasičnom periodu koje se vremenski okvirno proteže od 1300. do 1600. godine.

Pritom je potrebno ovu problematiku započeti s jednom tezom koju je novija historiografija već nebrojeno puta dokazala. Radi se o tome da je Osmansko Carstvo, u usporedbi s tadašnjom kršćanskom Europom te u kontekstu toga vremena, bilo vjerski tolerantno prema svojim nemuslimanskim podanicima. Ta je teza neosporna činjenica, ali uz napomenu da ne treba iz toga izvoditi zaključak o idealnosti osmanskoga sustava i proširivati opseg tolerancije izvan njezinih realnih granica. Bilo bi to odlaženje u drugu krajnost što je jednako krivo kao i prikazivanje nemuslimanskih zajednica kao potlačjenih. Kako bilo, odnos Osmanlija prema nemuslimanima bio je, za pojmove toga doba, uistinu obilježen vjerskom tolerancijom, stoga pitanje koje treba postaviti nije više je li Osmansko Carstvo bilo tolerantno prema svojim nemuslimanskim podanicima, već zašto je ono bilo tolerantno?

Da bi se odgovorilo na to pitanje potrebno je proučiti način na koji Osmansko Carstvo funkcionira, odnosno koji su temelji iz kojih proizlazi njegovo funkcioniranje pa tako i odnos prema nemuslimanima. U tom smislu, s jedne će strane ovaj rad proučiti odnos prema nemuslimanima u klasičnom islamu jer je Osmansko Carstvo, prije svega, bilo jedna islamska država koja se, kao takva, temeljila na islamskom vjerskom zakonu – šerijatu. S druge strane, proučit će se i odnos same osmanske vlasti prema nemuslimanima koji se, s obzirom na to da je Carstvo počivalo i na sultanskom zakonu – *örfu* i kanunu, mogao razlikovati od onoga što je propisano šerijatom. Osim toga, u kontekstu organizacije nemuslimanskih zajednica, dio rada bit će posvećen sustavu mileta u koji su te zajednice bile inkorporirane.

Odnos prema nemuslimanima u klasičnom islamu – Kur'an i hadis

Već je bilo rečeno da je Osmansko Carstvo u svojoj biti zapravo islamska država te se u tom smislu, kao i ostale islamske države, temelji na islamskom vjerskom zakonu. Šerijat, naime, proizlazi iz triju izvora – Kur'ana, suna i hadisa.²

Iako razlike između potonja dva i prvoga nije teško utvrditi jer Kur'an predstavlja svetu knjigu islama u kojoj je sadržana Božanska objava, a suna i hadis Muhamedove izreke i ponašanje, ipak je potrebno uočiti i razliku između suna i hadisa. Dok suna označava tradiciju, odnosno običaje i propise proroka Muhameda, dakle normiranu praksu, hadis (ar. sjećanje) označava izvještaj o tradiciji (suni). Može se, dakle, reći da je suna zabilježena u obliku hadisa.³ U ovome dijelu rada uspoređivat će se odnos prema nemuslimanima u Kur'anu s odnosom u hadisu jer su i sami Osmanlije svoj odnos prema nemuslimanima temeljili na ovim izvorima.

Prema islamskom nauku Muhamed nije bio jedini prorok, već je Bog slao mnoge poslanike koje su muslimani morali štovati. Tako je Bog poslao Mojsija kako bi preko njega sklopio savez sa židovima pa onda i Isusa kako bi sklopio savez s kršćanima. No muslimani vjeruju da objave koje su primili židovi i kršćani nisu potpune, a s obzirom na to da je tek Muhamed primio potpunu Božansku objavu, jedino muslimani imaju istinsku i upotpunjenu Božju poruku.⁴ Unatoč tome, židovi i kršćani imaju poseban status u islamu jer su i oni također primili objavu i knjigu, stoga ih se i u Kur'anu naziva Narodom Knjige (*ahl al-kitab*).⁵ Uistinu, potonje su dvije vjerske skupine uživale zaštitu unutar islamskih država te su im, kao Narodima Knjige, bile zajamčene osobna i vjerska sloboda, točnije, sloboda ispovijedanja vlastite religije te život u skladu s njihovim zakonima i običajima. Zauzvrat su kršćani i židovi morali plaćati porez džizju, odnosno glavarinu. Bila je to svojevrsna kompenzacija koju su nemuslimani morali platiti za neprihvatanje islama i ostanak u vlastitoj religiji.⁶ Takva praksa postupanja prema nemuslimanima temeljila se upravo na Kur'anu u kojem je način postupanja vrlo eksplicitno naložen u dvama ajetima: „Borite se protiv onih koji ne vjeruju u Boga, niti Sudnji dan, niti zabranjuju ono što je Allah zabranio i Njegov Poslanik, niti ispovijedaju istinsku vjeru, onih kojima je data Knjiga, dok ne dadnu džizju svojom rukom, poniženi.“⁷ Možda će se takva praksa iz današnje perspektive učiniti nimalo tolerantnom, s obzirom na to da je za čuvanje vjere bilo potrebno plaćati porez koji je još k tome označavao poniženje, no treba istaknuti da takva praksa u kršćanskom svijetu nije postojala kao ni bilo kakav drugi oblik snošljivosti,

² Karen Armstrong, *Islam: kratka povijest*, prev. Nikola Škorić (Zagreb: Alfa, 2008), 317.

³ Armstrong, *Islam: kratka povijest*, 314-316.; Vjeran Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.)“ (Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2010), 5.

⁴ John L. Esposito, *Što bi svatko trebao znati o islamu (američki stručnjak odgovara na često postavljena pitanja o islamu)*, prev. Nevad Kahteran i Ivan Koprek (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2003), 81.

⁵ Isto, 82.

⁶ Esposito, *Što bi svatko trebao znati o islamu*, 83.; Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.)“, 15.

⁷ Kur'an 9:29/30 prema Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.)“, 15.

stoga se ovakav način postupanja prema pripadnicima drugih religija uistinu može smatrati naprednim.⁸ Prvi takav dokument koji je stvorio presedan za daljnja postupanja bila je Medinska povelja kojom se uređuju odnosi između muslimana i nemuslimana u Medini i kojim je afirmirano načelo vjerske slobode.⁹ Takvi su se ugovori što su ih nemuslimanski podanici sklapali s državom kasnije počeli nazivati zimmeti, a nemuslimani pod tim ugovorom zimije.¹⁰ Ono što je važno napomenuti jest da su zaštitu života i imetka uživali isključivo nemuslimani pod ugovorom, odnosno zimije, dok su ostali nemuslimani nastanjeni na neprijateljskom teritoriju mogli biti izloženi muslimanskom nasilju. Jedina su iznimka u tom slučaju bili tzv. musta'min nemuslimani kojima je dodjeljivana milost (aman) u vrijeme njihovoga boravka na teritoriju islamske države. U tu su kategoriju spadali uglavnom trgovci i diplomati čija je služba određivala nužnost njihova nestalnoga boravka pa su stoga na određeno vrijeme izjednačivani sa zimijama.¹¹

Međutim, da bi se opravdala početna teza o vjerskoj toleranciji prema nemuslimanima, potrebno je iznijeti još neke dijelove Kur'ana u kojima je to izraženo. U prvome redu, valja istaknuti da Kur'an izričito zabranjuje nametanje vjere silom, što se može pronaći na više mjesta. Primjerice, Kur'an nalaže: „Reci onima kojima je dana Knjiga i nepismenima: ‘Pokoravate li se vi Bogu?’ Ako se pokoravaju Bogu, onda su na pravom putu, a ako se okrenu od Božje Objave, tvoja je dužnost samo da ih pozivaš.“¹² Također, slično se napominje i u sljedećim ajetima: „I reci: ‘Istina dolazi od vašeg Svedržitelja, pa tko hoće – neka vjeruje, a tko neće – neka ne vjeruje!’“¹³ Razvidno je, dakle, iz ovih nekoliko ajeta da Kur'an ne nalaže nasilnu islamizaciju, već samo dužnost naviještanja vjere. Na muslimanima je tako bilo da vjeru ponude, a nemusliman je ima pravo odbiti i u tom slučaju ne smije doći do nametanja ili prisile. Osim toga, u nekim dijelovima Kur'ana mogu se nazrijeti i simpatije prema kršćanima i židovima koji su kao Narodi Knjige primili dotadašnje Božje objave. Takav pozitivan stav prema njima manifestirao se u njihovoj interakciji i polemikama o vjerskim pitanjima. Kur'an je, primjerice, nalagao muslimanima da se u slučaju nejasnoća obrate upravo Narodima Knjige: „Mi smo i prije tebe za objavljivanje Objave slali samo ljude, a ako ne znate pitajte sljedbenike ranijih objava.“¹⁴ Sintagma „sljedbenici ranijih objava“ odnosi se, dakako, na kršćane i židove.

⁸ Esposito, *Što bi svatko trebao znati o islamu*, 83.

⁹ Nedim Begović, „Izvori za proučavanje religijske slobode u islamskom pravu,“ *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* 16 (2012): 120.

¹⁰ Arifa Isaković, „Kršćani u osmanskom pravu,“ *Bosna Franciscana* 40 (2014): 129.

¹¹ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 34-35.

¹² Kur'an 3:20 prema *Kuran s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima*, prir. Filip Ćorlukić (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2001), 260.

¹³ Kur'an 18:29 prema Isto, 224.

¹⁴ Kur'an 16:40 prema Isto, 311.; Vjeran Kursar, „‘Narod knjige’ (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama,“ *Bosna Franciscana* 31 (2009): 68.

Vidljivo je, dakle, da Kur'an načelno nalaže blagonaklon stav prema kršćanima i židovima, međutim potrebno je napomenuti da postoje i neke iznimke od ovoga stava. Kur'an nema uniforman stav prema Narodu Knjige, a za ilustraciju navest ću neke primjere oštih kritika prema njima. Kršćane i židove optužuje se tako da zatiru istinu: „O sljedbenici ranijih objava! Zašto zastirete Istinu neistinom, a vi znadete Istinu?“¹⁵ Ono što je predstavljalo još oštriju kritiku bilo je optuživanje Naroda Knjige za *širk* koji se u doslovnom značenju odnosio na pridruživanje božanstava Bogu. Optuživanje za *širk* značilo je u biti optuživanje za politeizam što je značilo da su prozvani nevjernicima. Ta se optužba temeljila na shvaćanju Trojstva kao vjere u tri Boga (Isusa, Mariju i Boga)¹⁶: „Nisu pravi vjernici oni koji govore: ‘Bog je jedan od trojice!’ Pa samo je jedan Bog.“¹⁷ No valja naglasiti da kršćani i židovi u Kur'anu nikada nisu bili označeni kategorijom politeista (*müšrikun*).¹⁸

U vezi sa spomenutim, držim da je potrebno kratko objasniti ovakav kontradiktoran odnos Kur'ana prema kršćanima i židovima. Dio odgovora zasigurno leži u činjenici da je Kur'an odgovarao na različite povijesne okolnosti, stoga je svaka situacija zahtijevala odgovor primjeren danim okolnostima pa je moglo doći do proturječja. Uzimajući uz to u obzir da kronološki kasniji ajet o nekoj temi ima prednosti nad prošlima, jasno je da je ključ za ispravno razumijevanje postavljanje točnog kronološkog poretka te poznavanje povijesnih okolnosti. U tom smislu trebaju se sagledavati i ajeti koji negativno govore o Narodima Knjige jer su oni vjerojatno nastali u vrijeme kada potonji nisu bili prijateljski nastrojani prema Muhamedu koji se 622. godine preselio u Medinu.¹⁹

Nasuprot Kur'anu, koji je značio teoretsku osnovu koja je s teološkoga stajališta progovarala o odnosu muslimana prema nemuslimanima, hadis je bio orijentiran na praksu, odnosno implikacije uzrokovane suživotom muslimana s različitim nemuslimanskim zajednicama. U hadisu se također često dodatno objašnjava Kur'an. Nije stoga neobično, s obzirom na to da praksa nikada ne može biti idealna kao teorija, da hadis često zauzima negativan i neprijateljski stav prema Narodima Knjige.²⁰ Kao i u Kur'anu, ovakav se od-

¹⁵ Kur'an 3:70 prema Isto, 264.; Kursar, „‘Narod knjige’ (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama,“ 68.

¹⁶ U ovom slučaju ne radi se o Svetom Trojstvu koje podrazumijeva Oca, Sina i Duha Svetoga, nego o kur'anskoj optužbi kršćana za deifikaciju Isusa koji prema Kur'anu ne može biti i Bog i čovjek, nego isključivo čovjek kao i drugi proroci. U skladu s time i Marija je samo majka čovjeka. Osim toga, islam ne poznaje Duha Svetoga, stoga ne treba miješati Trojstvo koje se pojavljuje u Kur'anu i povezano je s optužbama za *širk* s kršćanskim Svetim Trojstvom.

¹⁷ Kur'an 5:73 prema Isto, 384.; Kursar, „‘Narod knjige’ (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama,“ 70-71.

¹⁸ Kursar, „‘Narod knjige’ (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama,“ 71.

¹⁹ Isto, 72-73.

²⁰ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 19-21.

nos prema nemuslimanima treba sagledati u kontekstu različitih povijesnih okolnosti koje su dovodile do sukoba čiji se odrazi onda mogu prepoznati i u samome hadisu. No usprkos takvom prevladavajuće negativnom stavu, hadisi nisu dopuštali nepravdu prema nemuslimanima zimijama: „Bog vam ne priječi da dobro činite i pravedni budete prema onima koji ne ratuju protiv vas zbog vjere i koji vas iz domova vaših ne protjeruju. Allah, zaista, voli one koji su pravični.“²¹ Osim toga, sam je Muhamed potvrdio nužnost pravednosti prema zimijama sljedećim riječima: „Tko učini nepravdu nemuslimanu pod ugovorom, ili mu umanjí njegovo pravo, ili ga zaduži iznad njegovih mogućnosti, ili bespravno uzme nešto od njega, ja ću biti njegov tužitelj na Sudnjem danu.“²² Pa iako se hadisi ne bave toliko pravnim propisima statusa nemuslimana, ipak je značajno da se dotiču problematike džizje koju dodatno razjašnjavaju. Naglašava se tako da nemuslimani „ostaju u dinu u kojemu su i bili, i nastavljaju raditi ono što su i radili“ kao i to da džizju trebaju plaćati samo radno sposobni punoljetni muškarci, dok su žene, djeca, starci, bolesni i sl. izuzeti.²³

Razvidno je, dakle, iz analize odnosa Kur'ana i hadisa prema nemuslimanima da islamski vjerski zakon – šerijat, načelno zauzima tolerantan stav prema kršćanima i židovima kao Narodima Knjige, uz naravno primat muslimana. Ipak, unatoč raznim proturječjima koja se javljaju u Kur'anu izražavanjem negativnoga stava prema Narodu Knjige te nadasve neprijateljskim stavovima izraženima u hadisu, to nije dokaz koji pobija tezu o tolerantnosti jer ideal apsolutne tolerancije niti je ikad bilo niti će ikad biti moguće uspostaviti. No iako je ustanovljeno da šerijat nosi odredbe tolerantnosti prema nemuslimanima, to nije odgovor na pitanje o mogućim uzorcima te tolerancije. Naime, dio odgovora leži možda već u činjenici da su se prve islamske države neizbježno nalazile u bliskom dodiru s kršćanskim i židovskim stanovništvom pa je čisto zbog pragmatičnih interesa države bilo efikasnije uspostaviti toleranciju, nego vladavinu temeljiti na nasilju, što bi izazvalo pobune i nestabilnost.²⁴ Ali to nije jedini validan razlog. Islam je također otvoreno usvajao neke kršćanske i židovske tradicije pa se stoga i tolerantnost prema njima nametala sama po sebi.²⁵ Izraženo je to sljedećim ajetima: „Reci: ‘Mi vjerujemo u Boga, i u ono što je objavljeno Abrahamu, i Ismaelu, i Isaku, i Jakovu i unucima, i u ono što je dato Mojsiju, i Isusu, i vjerovjesnicima od njihova Svedržitelja. Mi među njima ne pravimo nikakvu razliku. Mi se predajemo samo Bogu.’“²⁶ Osim toga, islam naučava da sam Alah namjerno nije stvorio samo jedan narod, nego svijet mnoštva kako bi se međusobno upoznavali, stoga vjerska isključivost nije mogla biti Alahova naredba.²⁷

²¹ Isaković, „Kršćani u osmanskom pravu,“ 129.

²² Isto, 129.

²³ Kursar, „‘Narod knjige’ (ahl al-kitâb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama,“ 83.

²⁴ Isto, 62.

²⁵ Isto, 66.

²⁶ Kur'an 3:84 prema *Kuran s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima*, 265.

²⁷ Esposito, *Što bi svatko trebao znati o islamu*, 82.

Odnos osmanske vlasti prema nemuslimanima – sultansko pravo nasuprot šerijatu

Osmansko Carstvo prihvatilo je šerijat kao temelj pravnoga sustava, a Kur'anom i hadisom kao njegovim izvorima te odnosom prema nemuslimanima koji se u potonjima nameće bavila sam se u prošlom poglavlju. Carstvo s jedne strane svoje zakonodavstvo, a time i odnos prema nemuslimanima, temelji upravo na tome.²⁸ Stoga ni osmanski sultani nikada nisu nametali jed-noumlje niti je njihov cilj bio stvoriti homogenu državu.²⁹ Naprotiv, stvarali su uvjete u kojima je egzistencija nemuslimanskih zajednica bila moguća. Me-đutim, Carstvo je razvilo i vlastiti pravni sustav pa se ukupno zakonodavstvo temeljilo, osim na šerijatu, i na sultanskom pravu – *örfu* i kanunu. Preciznije, *örf* označava običajno pravo, a kanuni predstavljaju zakone koje izdaje sultan i koji se odnose na ona pitanja koja nisu regulirana šerijatom, ali da pritom nisu s njim u suprotnosti. Iako su se kanuni najčešće temeljili na običajnom pravu, to nije nužno morao biti slučaj. Upravo zato, kao i zbog činjenice da je sultansko pravo primarno trebalo služiti interesima države, postavlja se pita-nje je li ono uistinu bilo usklađeno sa šerijatom.³⁰ U teoriji, nijedan zakon nije smio biti protivan šerijatu, ali da to nije bilo moguće jasno je već iz činjenice da je šerijat bio nepromjenjiv zakon, a kanuni su se izdavali ovisno o potrebi i okolnostima.³¹ Koji će od tih dvaju zakona odnijeti prevagu ovisilo je o moći pojedinoga sultana jer se moćnom sultanu čak ni šejhulislami nisu usudili reći da im kanun nije u skladu sa šerijatom, već su se radije odlučivali proglasiti da određeni problem uopće nije stvar šerijata.³²

To dovodi do pitanja je li postojanje sultanskog zakona unutar osman-skog zakonodavstva koji je *de facto* mogao kršiti šerijat utjecalo na položaj nemuslimanskih podanika unutar Osmanskoga Carstva. Je li to moglo utjecati na provođenje tolerancije i pravednosti koju nalažu Kur'an i hadis? Odgovor na ovo pitanje nije monolitan. S jedne strane, kanuni jesu otvorili prostor za-obilaznju šerijata, ali to nije nužno moralo značiti da se krši načelo vjerske tolerancije. Primjerice, kršćani su, unatoč tome što su kao nemuslimani tre-bali plaćati džizju, mogli biti od toga izuzeti ako su imali status timarnika ili poseban status poput Vlaha.³³ Takve su odredbe bile protivne šerijatu, ali nisu bile diskriminatorne. Uostalom, osmansko se društvo nije dijelilo samo na vjernike i nevjernike kako je to nalagao Kur'an, već je osnovna podjela bila na raju i asker, porezne obveznike i vladajuću klasu. Kako se takva podjela nije

²⁸ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 60.

²⁹ Armstrong, *Islam: kratka povijest*, 212.

³⁰ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 60.

³¹ Halil Inalcik, *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.*, prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Srednja Europa, 2002), 86-87.

³² Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 63-64.

³³ Isto, 106.

poklapala s distinkcijom muslimani-nemuslimani, i jedni i drugi mogli su biti unutar obje skupine, što objašnjava takav status nekih nemuslimana.³⁴ Vlasi su usprkos vojnoj službi spadali pod raju, ali su i dalje bili oslobođeni plaćanja džizije zbog svog posebnog društveno-pravnog statusa vojnika graničara, a kao takvi mogli su i nositi oružje. U njihovom slučaju nije, dakle, bila toliko važna njihova religijska pripadnost koliko vojna služba koju su obavljali.³⁵ Kanuni koji su se ticali vlašskog stanovništva uvijek su iznova potvrđivali njihov status naglašavajući da će, ako odrade svoju službu, biti oslobođeni i oprosteni od nameta.³⁶ No treba reći da je postojao i slučaj kojim je kanun prekršio šerijatsko načelo vjerske tolerancije. Radi se, naime, o instituciji devširme koju je uveo sultan Murat II., a označavala je sakupljanje kršćanskih dječaka za janjičarske odrede ili neke službe na dvoru. Budući da su dječaci morali biti konvertirani na islam, ovo je primjer nepoštivanja kur'anskih zabrana nametanja vjere. Devširma je stoga primjer nametanja vjere u Osmanskom Carstvu, a to je omogućeno upravo dualnim osmanskim zakonodavstvom.³⁷ Međutim, treba naglasiti da devširma i dalje ostaje izolirani slučaj, a da postojanje sultanskoga zakona nije narušilo ukupnu vjersku toleranciju. Napokon, sam je sultan često izdavao različite akte u kojima je upozoravao vladajuću elitu da prema svim podanicima moraju postupati pravedno, a svaki pokušaj nasilnog uzimanja dodatnog poreza se kažnjavao.³⁸

Kada je, dakle, objašnjeno da ni sultansko pravo u teoriji svoju mogućnost postupanja neovisno o šerijatu većinom ne koristi za provođenje vjerske netolerancije prema nemuslimanima, potrebno je navesti i neke konkretne propise Osmanskoga Carstva koji su se ticali nemuslimanskog stanovništva. Tek će se navođenjem konkretnih propisa i primjera moći ustanoviti stvaran položaj nemuslimana. U prvome redu to su propisi o odijevanju prema kojima nemuslimani nisu smjeli izgledati kao muslimani pa su im kvalitetni materijali i određene boje bili zabranjeni. Zatim je tu i propis o zabrani nošenja oružja kao i onaj o zabrani jahanja konja. Osim toga, nemuslimanske kuće nisu smjele biti veće i raskošnije od muslimanskih, a ni kršćanske ili židovske bogomolje nisu se smjele graditi niti obnavljati. Bila je zabranjena i zvonjava crkvenih zvona. Na sudu pak nemusliman ne smije svjedočiti protiv muslimana, nego samo u parnicama unutar nemuslimanskog stanovništva međusobno.³⁹ Iako se na prvi pogled čini nedvojbeno da su ovi propisi diskriminatorni, ipak treba naglasiti da to nije slučaj kod svih

³⁴ Isto, 85.

³⁵ Snježana Buzov, „Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava i osmanske pravne prakse,“ *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2011): 317.

³⁶ *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, prir. Branislav Đurđev i dr. (Sarajevo: Orijentalni institut, 1957), 12-13.

³⁷ Isaković, „Kršćani u osmanskom pravu,“ 135.

³⁸ Berdal Aral, „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire,“ *Human Rights Quarterly* 26/2 (2004): 466.

³⁹ Isto, 476.

propisa. Primjerice, propisi o odijevanju više su imali distinkcijsku negoli diskriminatornu ulogu. U carstvu koje je bilo iznimno dobro organizirano i svaki je čovjek imao točno određen pravni položaj u društvu, bilo je potrebno da se te kategorije vide i na van, odnosno u odjeći. No propisi o odijevanju nerijetko su se kršili, a i ta se mjera nije odnosila na nemuslimane koji su pripadali sloju askera. Usto, odredba je vrijedila i obratno, muslimani nisu smjeli izgledati kao kršćani, stoga je razvidno da ta mjera i nije toliko vjerski diskriminatorna koliko se može činiti.⁴⁰ Taj je propis bio zapravo više usmjeren na razlikovanje raje od askera. Što se tiče zabrane nošenja oružja i jahanja konja, tu su također postojale česte iznimke. Već je bilo spomenuto da neki nemuslimani odrađuju vojnu službu pa su oni od tih mjera izuzeti, ali ne samo oni, nego su to pravo, usprkos vjeroispovijesti, uživali i brojni redovnici i trgovci.⁴¹ Pa i crkvena su zvona mogla zvoniti primjerice u Požegi unatoč zabranama, a ponekad su nemuslimani mogli i svjedočiti u parnicama u kojima su sudjelovali muslimani, što je vjerojatno povezano s pitanjem može li riječ religioznog nemuslimana biti vrjednija od riječi nereligioznog muslimana, a da to stvarno i jest tako potvrđeno je i fetvom.⁴² Iako neke od ovih odredbi Osmanskoga Carstva uistinu mogu imati diskriminatorni karakter prema nemuslimanima, valja reći da te odredbe ne samo da su se kršile, nego uopće nisu dosljedno provođene, što je dakako išlo na ruku nemuslimanskom stanovništvu. Može se stoga zaključiti da je osmanski pravni sustav u cjelini poprilično elastičan, ali to naravno ne znači da su nemuslimani bili u potpunosti jednakopravni s muslimanima, već samo da postojeći zakoni nisu bili toliko rigorozni koliko se može pomisliti.

Dosad sam o nemuslimanskim zajednicama govorila općenito i u cjelini, no one su zapravo bile poprilično heterogene. Katolici, pravoslavci, židovi i Armenci samo su neke važnije skupine od mnoštva etnički i kulturno različitih skupina. Sljedeće će poglavlje stoga biti posvećeno organizaciji nemuslimanskih zajednica unutar tzv. miletskog sustava.

Sustav mileta

Smatra se da su nemuslimanske zajednice na području Osmanskoga Carstva organizirane prema zajedničkoj vjerskoj pripadnosti u tzv. milete. S obzirom na to da su u Carstvu službeno bile priznate tri nemuslimanske zajednice, postoje i tri mileta – pravoslavni (*millet-i Rum*), židovski (*millet-i Yahudiyan*) i armenski (*Ermeni milleti*).⁴³ Na čelu mileta nalazili su se millet baše (*millet başı*) koji su bili vjerski poglavari svojih zajednica, ali i državni službenici iz perspektive Porte pa su stoga dobivali i titulu paše.⁴⁴ Millet baše su ovisno o

⁴⁰ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 238-240.

⁴¹ Isto, 241.

⁴² Isto, 188.

⁴³ Isto, 89.

⁴⁴ Isto, 89.; Aral, „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire,“ 476.

kojem se miletu radilo mogli biti patrijarsi, svećenici ili rabini. Sami su mileti trebali obuhvaćati ukupno stanovništvo određene religije bez obzira na njihove moguće međusobne različitosti pa je tako pravoslavni millet trebao obuhvaćati sve pravoslavne kršćane Carstva, židovski sve židove itd.⁴⁵ Osim toga, mileti su imali poprilično široku samoupravu. Poglavari mileta brinuli su tako o sakupljanju poreza, o osiguravanju javnoga reda, a i parnice između nemuslimana određenoga mileta bile su pod njegovom nadležnošću, kao i primjerice pitanje obrazovanja, vjerski poslovi i obiteljsko pravo.⁴⁶ Ovdje treba ukazati na činjenicu da takva autonomija unutar miletskog sustava može navesti na zaključak da su mileti bili svojevrsne države u državi i da su stoga, kao što je to uostalom trebao učiniti i šerijat, ograničavali moć sultana.⁴⁷ Međutim, kao i s pitanjem šerijata, postojanje mileta također nije moglo sputati moć sultana jer je postavljanje milet baša bila u potpunosti sultanova odluka.⁴⁸ Za ilustraciju može se navesti činjenica da su mnogi carigradski patrijarsi uklanjani s pozicije, mnogi su i prisilno abdicirali, a neki su čak bili birani i po više puta, sve to ovisno o sultanovoj volji.⁴⁹

Međutim, budući da teorija miletskoga sustava nije neosporna unutar historiografije, već postoje razne polemike oko njezine relevantnosti, držim da je potrebno osvrnuti se kratko i na taj problem. Naime, radi se o kritici novije historiografije koja smatra da se o milletima ne može govoriti prije 19. stoljeća pa se stoga organizacija nemuslimanskih zajednica na pravoslavni, židovski i armenski millet odbacuje kao anakrona. Nasuprot tome, smatra se da su nemuslimanske zajednice bile podijeljene na brojne manje zajednice ovisno o etničkim, kulturnim, administrativnim, pa čak i geografskim faktorima.⁵⁰ Takvo se mišljenje temeljilo zapravo na izostanku upotrebe riječi *millet* prije 19. stoljeća. No iako su neki dokumenti pokazali da to nije točno pa se pojam *millet* spominje i u dokumentima iz 17. stoljeća, njegovo je korištenje prije 19. stoljeća rijetko, nekonzistentno i višeznačno.⁵¹ Ipak, budući da je Osmanско Carstvo bilo multikonfesionalno, a da je konfesija bila važna odrednica unutar osmanskoga društva te s obzirom na činjenicu da je vlast birala vjerske poglavare određenih vjerskih zajednica nemuslimana, držim da nije kri-

⁴⁵ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 90.

⁴⁶ Isto, 89.; Isti, „Non-Muslim Communal Divisions and Identities in the Early Modern Ottoman Balkans and the Millet System Theory,“ u *Power and Influence in South-Eastern Europe, 16-19th century*, ur. Maria Baramova, Plamen Mitev, Ivan Parvev i Vania Racheva (Beč: LIT Verlag, 2013), 97.

⁴⁷ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 2.; Aral, „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire,“ 464.

⁴⁸ Aral, „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire,“ 476.

⁴⁹ Timothy Ware, *Pravoslavna crkva*, prev. Olga Škarić (Zagreb: Prosvjeta, 2005), 75.

⁵⁰ Kursar, „Non-Muslim Communal Divisions and Identities in the Early Modern Ottoman Balkans and the Millet System Theory,“ 102.

⁵¹ Isti.

vo promatrati nemuslimansko stanovništvo kroz miletski sustav. Iako je sam pojam *millet* u onom značenju u kojem se koristio u 19. stoljeću anakron za ranonovovjekovno razdoblje, ipak se zbog njegovog izvornog značenja konfesije teorija miletskoga sustava može primijeniti u ovome radu, sagledavši je u značenju onakvih konfesionalnih zajednica kakve su postojale u klasičnom razdoblju Carstva.

Započet ćemo s pravoslavnim stanovništvom koje je bilo dijelom pravoslavnoga mileta. Vrhovni vjerski poglavar pravoslavnoga stanovništva bio je carigradski patrijarh, a za prvog carigradskog patrijarha proglašen je Genadije Skolarije kojeg je sultan Mehmed II. Osvajač nakon zauzeća Carigrada imenovao na tu poziciju.⁵² No iako je pravoslavni millet trebao obuhvaćati ukupno pravoslavno stanovništvo Carstva, to se promijenilo 1557. godine obnovom Pečke patrijaršije što je zapravo označilo priznanje Srpske pravoslavne crkve unutar Osmanskoga Carstva. Patrijaršija je tako dobila jurisdikciju nad srpskim pravoslavnim stanovništvom na području Carstva.⁵³ Budući da je za prvog patrijarha izabran Makarije Sokolović koji je bio u bliskom srodstvu s tada trećim vezirrom Carstva Mehmed-pašom Sokolovićem, neki su autori smatrali da je upravo Mehmed-paša zaslužan za tu obnovu. Smatralo se tako da su s jedne strane nepotizam, a s druge emotivna pobuda Mehmed-paše prema svojem podrijetlu odigrali ključnu ulogu u ponovnoj uspostavi Pečke patrijaršije.⁵⁴ No Mehmed-pašinu ulogu u tome ipak nije ispravno ocijeniti kao ključnu i presudnu. Naime, ako sagledamo političku situaciju u to vrijeme jasno je da je obnova Pečke patrijaršije zapravo bila logična odluka vođena interesima države u vremenu kada se Osmanlije sukobljavaju s Ugrima u Banatu te kada bi im pravoslavni element u njihovim vojnim redovima uvelike pomogao u toj borbi. U tom smislu, Mehmed-pašina uloga nije mogla biti inicijatorska, već isključivo instrumentalna.⁵⁵ On je zbog svog podrijetla bio pogodna osoba koja je mogla lakše komunicirati sa stanovništvom i privući ga u osmanske vojne redove. Unatoč tome, treba naglasiti činjenicu da su dugih 30 godina na čelu te patrijaršije bili, nitko drugi, nego upravo članovi obitelji Sokolović. Stoga se na Mehmed-pašu, iako sam nije inicirao obnovu patrijaršije, može gledati kao na njezinoga svojevrsnog zaštitnika.⁵⁶

Katoličko stanovništvo, za razliku od pravoslavnoga, osmanska vlast nije priznala kao zasebnu vjersku zajednicu, odnosno kao zaseban millet, ali to ne znači da katolici nisu bili važna vjerska skupina u Carstvu i da Porta nije imala komunikacije s katolicima. Naprotiv, komunikacija je među njima bila prisutna, ali fermani kojima se regulirao njihov status nisu bili izdavani za cjelokupno katoličko stanovništvo, nego je svaka katolička zajednica dobivala

⁵² Isto, 89.

⁵³ Isto, 90.

⁵⁴ Laszlo Hadrovics, *Srpski narod i njegova Crkva pod turskom vlašću*, prev. Marko Kovačević (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000), 41-42.

⁵⁵ Uroš Dakić, „Mehmed-paša Sokolović i pravoslavni ogranak njegove porodice u Pečkoj patrijaršiji,“ *Historijski pogledi* 1 (2018): 28-29.

⁵⁶ Isto, 30.

zaseban ferman.⁵⁷ Određene su katoličke zajednice dobivale i jamstva kojima su im se osiguravali život, imovina i vjerska sloboda. Takvi ugovori zvali su se ahdname, a najpoznatiji primjeri takvih ugovora jesu ahdnama stanovnicima Galate iz 1453. godine te tzv. Fojnička ahdnama izdana bosanskim franjevcima nakon pada Bosne.⁵⁸ Potonja je ahdnama omogućila franjevcima djelovanje unutar provincije Bosne Srebrene. No kako se Bosna Srebrna uvelike poklapala s teritorijem Pečke patrijaršije, pravoslavno je svećenstvo počelo ubirati porez i od katoličkog stanovništva pa su se franjevci obraćali sultanu sa zahtjevima da tome stane na kraj. Zbog takvih čestih sporova, franjevci su nerijetko komunicirali s Portom. Budući da se naziv ahdnama koristio i za sporazume s kršćanskim zemljama općenito, može se reći da su katolici, za razliku od ostalih nemuslimana, smatrani stranim tijelom. Razlog takvoga odnosa prema katolicima dijelom zasigurno leži u činjenici da se papa kao njihov vrhovni vjerski poglavar nalazio izvan teritorija Osmanskoga Carstva pa nije mogao biti pod kontrolom sultana kao što je to slučaj s vjerskim poglavarima ostalih nemuslimanskih zajednica. No valja napomenuti da se položaj katolika počeo poboljšavati krajem 15., a osobito sredinom 16. stoljeća. Naime, kada je papa Inocent VIII. 1489. godine zarobio odbjeglog princa Džema, njegov je brat, tadašnji sultan Bajazid II, morao pristati na poboljšanje položaja katolika u Carstvu. Osim toga, još veći značaj za poboljšanje njihova položaja imali su dobri odnosi s Francuskom zbog zajedničkog neprijatelja Habsburgovaca. Godine 1569. Osmansko je Carstvo sklopilo ugovor s Francuskom o trgovačkim povlasticama – Kapitulacije, koje su uključivale i vjerske povlastice jer su sada Francuzi mogli zastupati katolike u Osmanskom Carstvu.⁵⁹

Židovi

Budući da su židovi uvijek bili osebujna zajednica koja se bez obzira na prostor koji je nastanjivala uglavnom nije asimilirala u većinsko društvo, držim da je potrebno i židovima unutar Osmanskoga Carstva posvetiti posebno poglavlje. Židovi su unatoč malobrojnosti bili službeno priznata zajednica koja je uklopljena u židovski milet, a za prvog vjerskog poglavara svih židova u Carstvu izabran je rabin Moses Kapsali.⁶⁰ Osmanska je vlast na židovsko stanovništvo gledala vrlo pozitivno pa ne samo da su mogli slobodno živjeti na teritoriju Carstva, nego su Osmanlije i poticali njihovo naseljavanje.⁶¹ Takva se politika odrazila i u brojkama pa je između 1520. i 1530. godine Istanbul brojao 1647 židovskih kućanstava, odnosno oko 10 % od ukupnog broja kućanstava, a ra-

⁵⁷ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 98.; Isti, „Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti,“ *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2011): 371.

⁵⁸ Isti, „Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti,“ 372.

⁵⁹ Isto, 372-374.

⁶⁰ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 89, 171.

⁶¹ Isto, 172.

zlog tom povećanju jest upravo naseljavanje. Edirne su imale 201 kućanstvo, a Bursa 117 kućanstava, otprilike 5 % i 1,8 % židovskih kućanstava u ukupnom broju kućanstava.⁶² Razlozi takve politike su pragmatični. Naime, židovi su za osmansku državu bili važan faktor koji je pridonosio dinamici ekonomije.⁶³ Najčešća i najtipičnija židovska zanimanja bili su trgovina, novčarstvo, diplomacija, liječništvo i sl. Takva su zanimanja bila vrlo poželjna jer su bila korisna za državu pa su stoga židovi nerijetko dobivali i neke visoke pozicije. Primjerice, zbog poznavanja europskih jezika često su bili prevoditelji na osmanskome dvoru.⁶⁴ Razlozi takvoga odnosa prema židovima mogu se tražiti i u činjenici da su se oni činili puno odanijim stanovništvom jer se vjerovalo da zbog nesnošljivosti Europljana prema njima neće nikada surađivati s kršćanskom Europom.⁶⁵ Razvidno je, dakle, da su židovi u klasičnom razdoblju Carstva imali iznimno povoljan položaj, no treba ipak naglasiti da je bilo dosta židova koju su bili siromašni i nisu se bavili ovim elitnijim i unosnijim poslovima.⁶⁶

Nakon što je objašnjen odnos osmanske vlasti prema židovima, treba reći nešto i o tome kako su židovi doživljavali osmansku vlast i koji su razlozi utjecali na takav doživljaj. Naime, iskazi židova o Osmanlijama gotovo su jednoglasno pozitivni i oni svoj položaj unutar Carstva smatraju iznimno povoljnim.⁶⁷ Kao izvrstan primjer može se navesti pismo iz sredine 15. stoljeća koje je jedan rabin iz Edirna uputio židovima srednje Europe. U pismu ih poziva da se presele u Osmansko Carstvo koje predstavlja kao oazu mira, spokoja, slobode i tolerancije: „...kad bi Židovi koji žive u Njemačkoj znali makar za desetinu blagoslova kojima je Bog obasuo svoj narod Izraela nastanjen u ovoj zemlji...“⁶⁸ Taj je rabin htio pokazati ogromnu razliku između položaja židova u kršćanskoj Europi koja nema nimalo blagonaklon stav prema njima i Osmanskom Carstvu koje provodi vjersku toleranciju. Vjerojatno je da je rabin u tom hvaljenju Carstva malo i pretjerao jer se položaj židova u 17. i kasnijim stoljećima počeo pogoršavati, ali za period klasičnoga razdoblja koje se ovdje razmatra taj navod vjerojatno i jest relativno točan.⁶⁹ Kako bilo, glavni razlog pozitivnog doživljaja Osmanskoga Carstva leži svakako u politici vjerske tolerancije koja u kršćanskim zemljama nije postojala. Stoga su mnogi protjerani židovi novu domovinu pronašli upravo u Osmanskome Carstvu. Osim vjerske tolerancije za židove je vjerojatno bilo povoljno i nepostojanje geta. Pa iako su

⁶² Bernard Lewis, *The Jews of Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1987), 118.

⁶³ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 173.

⁶⁴ Isto, 173-174.

⁶⁵ Isto, 174.; Lewis, *The Jews of Islam*, 122.

⁶⁶ Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 174.

⁶⁷ Lewis, *The Jews of Islam*, 135.

⁶⁸ Halil Bertkay, Bogdan Murgescu i Krešimir Erdelja, ur. *Osmansko Carstvo: čitanka 1* (Zagreb: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, 2007), 81.

⁶⁹ Lewis, *The Jews of Islam*, 137.

židovske četvrti postojale, nije bilo zabranjeno da oni žive među nežidovskim stanovništvom ili da nežidovi žive u židovskoj četvrti.⁷⁰ Sve u svemu, čini se da je, barem u klasičnom razdoblju, odnos židova i osmanske vlasti bio uzajamno koristan.

Zaključak

Osmansko Carstvo temeljilo je odnos prema nemuslimanima na svom dualnom zakonodavstvu. S jedne strane, Carstvo je kao islamska država prihvatilo šerijat kao temelj pravnoga sustava koji se temeljio na Kur'anu i hadisu, a s druge je strane oformilo vlastiti, sultanski zakon, *örf* i kanun. Iako je to omogućilo sultanima da *de facto* zaobiđu šerijat, ipak u načelu nije bilo korišteno na štetu nemuslimanskoga stanovništva, izuzev navedenog primjera devširme kojim su dječaci bili prisilno islamizirani. Analizom Kur'ana, hadisa i konkretnih propisa koji su bili na snazi u Osmanskome Carstvu, pokazalo se da je načelan stav prema nemuslimanima bio uistinu tolerantan za pojmove toga vremena. Kršćani i židovi imali su kao Narodi Knjige poseban status zimića čime su im garantirane osobna i vjerska sloboda te zaštita njihove imovine. Nemuslimanske su zajednice općenito bile podijeljene prema konfesijama u tzv. milete, a postojali su pravoslavni, židovski i armenski milet. Katolici nisu bili službeno priznata vjerska zajednica, ali usprkos tome neki su katolici dobivali ahdname koje su im jamčile život, imovinu i vjersku slobodu. Iako se u Kur'anu i hadisu može vidjeti i neprijateljski stav prema nemuslimanima, ipak je to potrebno sagledati u kontekstu specifičnih povijesnih okolnosti koje su do toga dovele, ali ni Kur'an, ni hadis nikada nisu propagirali vjersku netoleranciju i nepravdu prema nemuslimanima. Osim toga, i neki osmanski propisi doista mogu izgledati diskriminatorno, ali u većini je zapravo naglasak na distinkciji, a ne diskriminaciji te se mnogi propisi nisu uopće dosljedno provodili. Na koncu, zaključila bih ovaj rad s mišlju da osmanski sustav, iako nije bio savršen u pogledu njihova odnosa prema nemuslimanima, barem je omogućio kontinuiranu egzistenciju nemuslimana i suživot različitih zajednica unutar Carstva.

⁷⁰

Kursar, „Nemuslimani i funkcioniranje premodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750.),“ 180.

Bibliografija

Izvori

Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak. Priredili Branislav Đurđev i dr. Sarajevo: Orijeentalni institut, 1957.

Kuran s vremensko-tematski raspoređenim poglavljima. Priredio i komentirao Filip Čorlukić. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2001.

Literatura

Aral, Berdal. „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire.“ *Human Rights Quarterly* 26/2 (2004): 454-482.

Armstrong, Karen. *Islam: kratka povijest.* Preveo Nikola Škorić. Zagreb: Alfa, 2008.

Begović, Nedim. „Izvori za proučavanje religijske slobode u islamskom pravu.“ *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* 16 (2012): 115-133.

Berktaý, Halil, Bogdan Murgescu i Krešimir Erdelja, ur. *Osmansko Carstvo: čitanka 1.* Zagreb: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, 2007.

Buzov, Snježana. „Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava i osmanske pravne prakse.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2011): 311-324.

Dakić, Uroš. „Mehmed-paša Sokolović i pravoslavni ogranak njegove porodice u Pečkoj patrijaršiji.“ *Historijski pogledi* 1 (2018): 25-35.

Esposito, John L. *Što bi svatko trebao znati o islamu (američki stručnjak odgovara na često postavljena pitanja o islamu).* Preveli Nevad Kahteran i Ivan Koprek. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2003.

Hadrovics, Laszlo. *Srpski narod i njegova Crkva pod turskom vlašću.* Preveo Marko Kovačević. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000.

Inalcik, Halil. *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.* Preveo Dino Mujadžević. Zagreb: Srednja Europa, 2002.

Isaković, Arifa. „Kršćani u osmanskome pravu.“ *Bosna Franciscana* 40 (2014): 125-137.

Kursar, Vjeran. „Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni: (1463.-oko 1750).“ Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2010.

_____. „‘Narod knjige’ (ahl al-kitāb): Kršćani i Židovi u svijetu klasičnog islama.“ *Bosna Franciscana* 31 (2009): 61-102.

_____. „Non-Muslim Communal Divisions and Identities in the Early Modern Ottoman Balkans and the Millet System Theory.“ *U Power and Influence in South-Eastern Europe, 16-19th century*, ur. Maria Baramova, Plamen Mitev, Ivan Parvev i Vania Racheva, 97-108. Beč: LIT Verlag, 2013.

_____. „Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2011): 371-408.

Lewis, Bernard. *The Jews of Islam.* Princeton: Princeton University Press, 1987.

Ware, Timothy. *Pravoslavna crkva.* Prevela Olga Škorić. Zagreb: Prosvjeta, 2005.

The Position of non-Muslims in the Classical Age of the Ottoman Empire

Abstract:

This paper discusses the position of non-Muslims in the classical age of the Ottoman Empire and puts the Empire's enactment of the policy of religious tolerance in the center. The reasoning for the tolerant attitude towards people of different religious backgrounds, especially Christians, is uncovered with an analysis of legislative grounds of the Empire based on the Islamic religious law shariah, which stems from the Qur'an and Hadith. By analysing them, the attitude towards non-Muslims in classical Islam can be viewed more closely. The paper goes on to discuss the sultanic law, or *örf*, and how the laws brought by the Sultan are (in)dependent on shariah, and how the law affects the position of non-Muslims. A part of the paper also focuses on the millet system theory, that is, the incorporation of non-Muslims into so-called millets and the historiographical doubt about the relevancy of this theory is briefly polemised.

Keywords: shariah, People of the Book, sultan law, millet system theory

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>